

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԼԵԶՈՒՆ

(Տես Քաղաքացիական 1920 թ. էջ 149)

ԼԱԻ ԽՕՍԻԼ ՍՈՎՐԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ.

Գէշ խօսիլը, անձի մը համար՝ որ աւելի կամ նուազ գիտէ լեզուն, մեծաւ մասամբ կախումն ունի՝ բերանը բանալէ առաջ՝ վայրկեան մը չմտածելէն՝ որպէս զի բան լիբը աւելի ձևաւոր կարենայ բացատրել։ Ուստի դու վարժէ մտածել։ Պիտի բանս։ — Ամէն անգամ ժամանակ չըլլար։ — Բաւական է որ ամէն անգամ երբ ժամանակ ունենաս մտածես, և կարծածէի աւելի օգուտ պիտի ըտդես, որովհետեւ շատ անգամ յանկարծակի բաներ պիտի ունենաս ըսելու և աւելի լաւ պիտի յաջողիս քան երբէք անցեալիդ մէջ։

Շատ անգամ ալ սովորութեան պատճառաւ գէշ կը խօսինք, որ ծուլութեան արդիւնք է, մեր ըսելիքը կէս կը թողունք երբ կը տեսնենք թէ մեր խօսակիցն արդէն գուշակած է մտքերնիս։ Այս ծոյլ սովորութիւնը՝ մեզի ստամանելի և դժուարին կ'ընէ ուրիշ իմաստներու լաւ բացատրութիւնն ալ զորոս պէտք է ամբողջապէս ըսել որպէս զի հասկցուն։ Ուստի, վարժեցուր զքեզ, խօսելու ժամանակ միշտ մտածութիւնդ ամբողջապէս բացատրելու, նոյն իսկ երբ կարեւոր չըլլայ, ինչպէս պիտի ընէիր՝ երբ հարկ ըլլար զայն մաքուր թղթի վրայ անուշ։

Երբեմն այս մտաւոր կրթութիւնն ալ ըրէ՝ երբ բան մը կ'ընես կամ կը տեսնես, յուզում մը կը զգաս, որ և իցէ տպաւորութիւն մը կ'ունենաս, հարցուր ինքն իրենդ։ — Ի՞նչպէս պիտի ըսէի եթէ այս դէպքը պատմել կամ նկարագրել կամ այս զգացումը բացատրել ուզէի։ — և նոյնը փորձէ ընել, ենթադրելով որ կիրթ անձի մը հետ կը խօսիս, որուն հետ ընտանի չես և կ'ուզես անոր համակրութիւնը շահիլ։

Մասնաւորապէս ջանա՛ լաւ ըսել այն

ամէն փոքրիկ բաներն ևս զոր ամէն օր հարկ պիտի ըլլայ ըսելու և օրուան մէջ շատ անգամ։ զիրաւ պիտի գտնես զանոնք և միտքդ պահես, որովհետեւ հանապազօրեայ կենաց և իւրաքանչիւրի լեզուին հասարակաց տեղիքներն են. և երբ վարժուիս զանոնք զիրաւ և ճիշդ կերպով ըսելու, ըու ձեռք բերած շահդ՝ որ սպասածէդ աւելի պիտի ըլլայ, պիտի իմանաս՝ թէ այն փոքրիկ բաները գէշ կերպով բացատրելու, թէպէտեւ սակաւաթիւ և ամենապարզ ալ ըլլան, կախումն ունի առհասարակ ամենուն գէշ խօսելէն։

Ասոր ալ ո՛ւշ դիւր խօսելու ժամանակ մեր խեղճութիւններէն մէկն ալ է, անստուգութիւնը կամ վարանուումը, որ մեր միտքը կը բռնէ՝ երբ աւարկայ մը, զործ մը, դէպք մը, զգացում մը պիտի սահմանենք, որոնց համար կը գործածուին ընդհանրապէս երկու երեք յարակից իմաստով բառեր, սակայն անոնց մէկ հատը միայն յատուկ է մեր ըսելիքին. վասն զի ընտրութիւն ընելու զբաղած ժամանակնիս, իմաստին կամ պարբերութեան գաղափարը կը կորսնցնենք, զոր յետոյ աւելի գէշ կերպով կը բացատրենք։ Եթէ ամենէն պարզ բան մ'ըսելու ժամանակ, ինչպէս օրինակի համար, այս ինչին տունը գացինք զինք փնտռելու, թէ չորս սանդղող վեր ելանք, և դռնը գարնեյեւ վերջ, բեցինք շան մը հալելը, և մէկուն ձայնը որ կը հարցնէ։ — Ո՞վ է. — և դրան փակն, դալն քաշելու ժամանակն, եթէ վայրկեան մը տարաբանութիւն թէ պարզապէս սանդղող թէ սանդղամատ պիտի ըսենք թէ սանդղադի աստիճան, քաղիմը թէ գարնեյ, դռնը պիտի ըսենք թէ տունը, բեցինք թէ մօտիկ ըրինք, հալն թէ կտրկանակ, հարցնել թէ գուշկ, դեմափակ թէ փակադակ, դիւրին է ըրնալ թէ պարբերութիւն մը՝ որ իւրի պէս պէտք էր սահիլ, խժուրի մը կը վերածնենք։ Ուրեմն միտքդ պահէ այն յատուկ բաները զոր ամէն տարակուսական պարագայնեւ ըու մէջ պիտի գործածես, այնպէս որ միշտ շրթունքիդ վրայ գան, և ասով մեծ քայլ մ'ըրած պիտի ըլլաս միանգամայն

դիրաւ և ճիշդ կերպով խօսելու ճանապարհին մէջ:

Ուրիշ խորհուրդ մը, Յաճախ պիտի լսես որ մէկը ազգային լեզուն ազաւազելով կը խօսի, և ներսէջ պիտի ծծաղիս այն գէշ խօսողին սխալներուն, բարբարոս պարբերութեանց և քրականական կանոնաց հակառակ հրաւերներուն վրայ: Լաւ է որ դու այսպիսի դիպուածներու մէջ ըննադատելու վարժուիս, բայց եթէ կ'ուզես օգտուիլ՝ պէտք չէ ըննադատութիւնդ մինակ բացասական՝ ըլլայ, բաւական չէ որ դու ուրիշներուն սխալները բռնես, պէտք է որ մտքիդ մէջ փնտռես և սոգորես այն բառերը, ճիշդ պարբերութիւններն ու շարահասութիւնները՝ որ այդ սխալներուն տեղը կը բռնեն. վասն զի, եթէ ուշադրութիւն դրած ես, յաճախ կը ծծաղինք ուրիշի այն սխալներուն վրայ զոր սովորաբար մենք ևս կ'ընենք, և գէշ խօսելուն առաջին պատճառն այն է՝ որ կը ըննադատենք առանց զմեզ սրբազորելու, որով օգուտ չենք քաղեր ուրիշի սխալներէն՝ աչքերնիս մերիններուն վրայ բանալով:

Վերջին դիտողութիւն մ'ալ: Լաւ խօսելու համար, պէտք է մտաւոր կարողութեանց կենդանի և արագ վարժութիւն մը. տես, ինչպէս կըրդ բորբոքուած մարդը, որովհետեւ իր կարողութիւնները զրգոռած են զրեթէ միշտ աւելի լաւ կը խօսի քան միտքը և բոլոր զգայարանքը հանդարտ եղած ժամանակ: Պէտք է ուրեմն, որ երբ կ'ուզես բան մը լաւ կերպով ըսել, կամ համառօտ պատմութիւն մը, նկարագրութիւն մը, պատհասարանութիւն մ'ընել, յօտարակամ և եռանդով սկսիս: Ինչպէս դժուարին աշխատութեան մը ձեռնարկելէ առաջ կամքիդ ցնցում մը և դնդեբերելով և ջղերուդ ոյժ մը կու տաս, այսպէս, խօսելու ժամանակդ պէտք ես անհոգութիւնը վտարել և մտքիդ բացարձակ թափ մը տալ: Բայց չըլլայ թէ վազես. այլ առայժմ կամաց քալէ. վարժէ՝ մտածելով և ինքզինքդ սանձելով խօսիլ: Այսպէս, առանց գթելու վազելով, հետզհետէ պիտի

սովորիս. նախ պէտք ես լաւ քալելու վարժիլ: Խօսելու ժամանակ, միշտ ունկնդրող դէմքին ուշ դիր, որ համը բայց ամենաօգտակար ըննադատ մ'է. վասն զի ամէն անճիշդ խօսքի և մուժ բացատրութեան ցոլացում՝ պիտի տեսնես անոր դէմքին վրայ, թէ և աղօտ կերպով, զարմանքի, հարցումի, տաղտկութեան, անհամբերութեան կամ ծաղրածութեան արտայայտութեան մը մէջ. նոյն իսկ եթէ ունկնդիր ներդ այնպիսի մարդիկ ըլլան, որ նոյն խօսակցութիւնն ընելու ժամանակ շատ և չարազոյն սխալներ պիտի ընէին. վասն զի ըննադատական կարողութիւնը շատ աւելի սուր և զործունայ է երբ ուրիշին վրայ կը զործադրուի քան երբ իր անձին վրայ:

Խօսելու այս կրթութեան մէջ շատ և շուտ օգուտ պիտի քաղես եթէ տանդ մէջ մաքուր լեզուով խօսելու սովորութիւն կայ: Եթէ չկայ, կարելի եղածին չափ ջանա՛ք զայն ներմուծել. Բայց...

Ինչ որ քեզի պիտի ըսէի այս րոյցէն յետոյ, յաջորդ նամակի մէջ պիտի գտնես, որուն պատճէնը գտայ հին ձեռագիրներու դէպի մը տակ:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼԵՋՈՒՆ ԸՆՏԱՆԵԱՑ ՄԷՁ

Համեստափայլ Հօրեղծօրորդի իմ.

Շնորհակալ եմ քեզի, ամուսնոյդ և մեծ ու փոքր որդիներուդ, այն զուարթ օրուան համար զոր ինձ անցնել տուիք, ձեր տան մէջ, և կը պահեմ խոստումս զոր քեզմէ բաժնուած ժամանակս տուի, այսինքն է, զամբաստանել հարցումն ներսդ: — Լաւ ըրի՛ր ընտանեաց մէջ ազգային լեզուի գործածութիւնը մոցնելով: — Արդեօք կը կարծես որ տղաքը օգուտ քաղեն անկից:

Առաջին հարցման, ամենամեծ հաճոյքով, այո՛, պիտի պատասխանէի, եթէ երկրորդին համար տալիք պատասխանիս մասին մեծ տարակոյտ մը չունենայի:

Ճանդ մէջ դիտեցի որ ազգային լեզուի գործածութիւնը՝ ընտանեացոյ մէջ շատ օգտակար չըլլար, մանաւանդ թէ աւելի փաստակար կ'ըլլայ քան օգտակար, եթէ անոր հետ համընթաց չէ լաւ խօսելու անընդհատ խնամք մը, եթէ շարունակ հայրը, մայրը չհասկեն, չլուսաւորեն, չսրբազանեն, եթէ վերջապէս այնպէս մը չընեն որ ամենուն մշտական ուսումնս ըլլայ:

Դիտեցի, որ քու, ինչպէս նաև ուրիշներու ընտանեաց մէջ տղաքը չափազանց յաջողութեամբ ազգային լեզուով խօսելու վարժուած են: Անտարակոյս լաւ բաներ են խօսելու ժամանակ աշխուժութիւնը, սահունութիւնն ու ինքնավստահութիւնը, միայն թէ յառաջ չգան քերականութիւնն արհամարհելէն և գէշ խօսելու գիտակցութիւնը չունենալէն: Արդ, ներք' որ ըսեմ, թէ տղաքդ հրաշալի դիւրութեամբ կը խօսին հայերէն մը՝ որ ամէն տեսակ օտաւարանութեամբ լի է, և այնչափ ժամանակի մէջ որ քովերնիդ կեցայ չլսեցի գոնէ անգամ մը զանոնք սրբազներէնդ, ո՛չ դու և ո՛չ ամուսինդ. Չեր տան մէջ ամենեւնի կատարեալ անիրշխանականութիւնը կը տրէի, լեզուի մասին: Չեր սենեակներն այցելած ժամանակս, զաւակացոյ բազմաթիւ հարցումներ ըրի և տեսայ, որ ամէն բանի թրքերէնը, գաւառաբարբառը կամ գաղղիերէն անունը կու տան. շոգեկապ ըսելու տեղ՝ շրմեկ—տը—ֆէր կ'ըսեն, կամ երբեմն մարդաստոր գնացք. հովանոցի՝ օմպրէլլա, աքցանի տեղ՝ քլիփերիս և այլն: Սեղանի վրայ, այս վիճաբանութեան ժամանակ զոք ըրին իրենց ուսուցիչներու մասին և յորում, ճիշդը ըսելով, շատ նրբութեամբ և վայելչութեամբ խօսեցան, լսեցի որ ըսաւ մէկը. մեր քաղղիերէնի փրոֆեսորը շատ գիտուն մարդ է. — ուրիշ մը, — մոնէր ի՛նչ բաներ կ'ըսես. — առաջինը, — աղէկ մարդ է, քայք տղաք ամեն եւրոպացորէին և քիֆ կ'ընեն իր դասին ժամանակ, և այլն: Երբաձեռութեանց վրայ խօսեցայ Հրանուշին հետ և տեսայ որ բոլոր իր դերձակուհիէն սովորած գաղղիերէն բառերը կը գործածէ. և Առա-

քելիկդ հետ խօսած ժամանակս իր բերանէն չեմ գիտեր որչափ բառեր և բացատրութիւններ լսեցի, զորս անշուշտ քու խանութէդ տուն բերած ես, և որոնք կը պատկանին ազգուական համարուած դասու զգուելի լեզուին: Ստուգել, եթէ փորձութեանս տեղիք տայի, այդ ոճով հայերէն խօսիլը լսելով, քու սիրելի զաւակի երեսին քանի մը ապտակ պիտի ինքնենէի: Եւ զայրոյթս աւելի կը զգտուէր տեսնելով որ այնքան վայրագօրէն կը տանջէին լեզուն սիրահարէչ թարմ դէմքով մը, առանց ամենափոքր տարակոյս մ'իսկ ցուցնելու, առանց ըսաւ իրենց աններդաշնակութիւնն զգալու նշան մը ցոյց տալու յառաջ կը տանէին այնպիսի երազութեամբ և շեշտով, որ եթէ մեր լեզուին անտեղեակ օտարազգի մը լսէր, պիտի կարծէր թէ մաքուր և գեղեցիկ հայերէն կը խօսին, և պատրաստ ու ապահով խօսք և լեզու մը ունին բերաննին:

Ո՛հ, ո՛չ, համեստափայլ հօրեղբորդիս, ասիկայ մայրենի լեզու չէ, այլ լեզուագիտական կերուխում մը, որուն մէջ բառաբանն ու քերականութիւնն այնպէս կը գործածենք, ինչպէս քանի մը քաղցունան խնճոյքի ժամանակ կը գործածենք խեցեղէն անօթներն ու քաղաքավարութեան կանոնները: Աւելի ընտրելի է գաւառաբարբառը քան այնպիսի աղաւաղ լեզու մը, որովհետեւ գաւառաբարբառը գործածելով, գոնէ նորանոր տեղի քացատրութիւններէն սովորի՝ որ շատ աւելի փաստակար են, վասն զի օտարաբանութիւնը, թաժաբանութիւնը, սխալ պարբերութիւններ՝ որոնց տղաք կը վարժուին ընտանեաց մէջ, ուր, եկածին պէս մայրենի լեզուն կը խօսուի, իրենց մտքին մէջ այնպէս կը տոգորուին որ մեծնալ վերջ ես չն կրնար անոնցմէ ազատիլ: Կ'ըսեն, թէ Միճն Նաբուէն, իր ամրող կենաց մէջ session ի տեղ՝ section, rentes viagères ի տեղ՝ rentes viagères, point culminant ի տեղ՝ point fulminant գործածէր է, և ուրիշ այսպիսի անտեղի բաներ, որովհետեւ մանկութեան ժամանակ, ընտանեաց

մէջ այդ բառերն այդպէս լսած ու վարժած էր: Ընտանեաց մէջ, ինչպէս ամէնքը մի և նոյն յատուկ սովորութիւններն ու շատուձեւերն ունին, այսպէս ալ միեւնոյն սխալները կը գործեն: Ես դիտած եմ, որ զէջ խօսող հայրերու որդիքը, զերթէ բուրբ զէջ կը խօսին, նոյն իսկ եթէ իրենց հօրմէն աւելի ուսեալ ըլլան: Կը ճանչնամ նաև մէկը, որ 20 տարի հակիրթ տեղ հակառիկ կ'ըսէր, յաացքի տեղ՝ վրացք... Որ մ'այս սխալներն անդրադարձուցի իրեն և խոստովանեցաւ թէ ընտանեկան ժառանգութիւն մ'էր, թէ իրենց տան մէջ թէ և զաւատարարաբառի տեղ մաքուր լեզուն սկսած էին գործածել, սակայն այդ բառերը միշտ այդ իմաստով գործածուիլ լսած էր. մանկութենէ ի վեր՝ տունէն դուրս ինչ սրբագրութիւն որ ըրած էին իրեն՝ քնաւ կարեւորութիւն տուած չէր, իսկ յետոյ ոչ ոք համարձակած էր զինք սրբագրել, որ մի՛ գուցէ ամչնայ. և այսպէս մինչև 50 տարի ապրեցաւ՝ մազերն աստիճան տառջ թօթափելով:

Ուրեմն հետեւէ՛ իմ խորհրդողիս և տանդ մէջ կամ դարձեալ զաւատարարաբառ գործածեցէք, կամ դու և ամուսինդ միարանեցէք՝ ձեր բարունակներուն զտած չափազանց ազատութիւնը սանձել. ձեր մէջ հսկող և քննիչ յանձնաժողով մը կազմեցէք որ չթողու այլ ևս սխալիլ, և ձեր ընտանեաց մէջ՝ որ լեզուաքննական տեսակէտիւ անիրիւանական է՝ օրէնքի իշխանութիւնը հիմնէ: Տղաք, սկիզբները, անհանգստութիւն պիտի զգան, պիտի փորձեն դէմ կենալ, բայց վերջ ի վերջոյ պատճառը պիտի հասկնան և նուազ պերճաբանութեամբ պիտի խօսին՝ որ չարեաց փորձագոյնն է, բայց շատ աւելի ճշդութեամբ՝ ինչ որ մեծ բաղդ մ'է, և ապագային ձեզ երախտագէտ պիտի ըլլան:

Առ այժմ, կը ինդրեմ իրենց կատակի ձևով մ'ազդարարել, որ ամենէն ազդու միջոցն է՝ Հրանդուշին ըսէ՛, որ եթէ ուրիշ անգամ մ'ալ իրեն զպրոցի բարեկամներէն մէկուն ո՛ր և է դժբաղդութիւն մը հասնի՝ կ'ուզեմ զխոնալ ուսկի՞ց մեկնած է այդ

դժբախտութիւնը և ո՛ր շոգեկառցով կը հասնի, որպէս զի անոր համեմատ գործերս կարգադրեմ: Հնքիկոսին ըսէ՛, որ կ'արհամարհեմի տեղ՝ վրան կը բքեմ ըսելը տեղի բացատրութիւն է, և թէ եօթն տարեկան տղայ մ'առելի ձեր է քան 5 տարեկան մը ըսելը՝ ծագական է: Յովսէփիկին՝ որ երեք անգամ ըսաւ ինծի, թէ հիւսնդոքիան մ'ըրի՛ հիւսնդոքիան մ'ունեցայի տեղ, ըսէ՛ որ ուրիշ լաւ բան մը չէր կրնար մտածել և ընել՝ փոխանակ այդ փնասակար բանին: Գրիգորիկին ալ ըսէ՛, որ զօրավար մը երեք նշան ունի ստամոքսին վրայ, փոխանակ կոտորիկ տղայ ըսելու, կը նշանակէ թէ անոնց արժանի չէ և զանոնք երեք չկրնար մարտել: Ամուսնոյդ ականջին ալ փսփսա՛, ծնանիլ բառին տեղ պէտք չէ ցնկնիլ գործածել ու այնպէս ալ հաղորդել զաւակաց՝ երբ կնոջ մը նկատմամբ է խօսքը, վասն զի համեստ բացատրութիւններն անհամեստացնել իրեն պատիւ չեն բերեր:

Դիտողութիւն մ'ալ քեզի ընեմ, ամենատեղ է քան մը՝ երբ ամեն մարդ զայն կը հատատե: Յուսամ թէ կրցայ զքեզ համոզել, Ներողամիտ եղի՛ր այս համարձակ դիտողութեանցս, զիտնալով որ զքեզ սիրողէ մ'ու քու բարոյդ համար կ'ըլլուն:

(Շարունակելի) Թրգմ. Յօրն. Հ. Ա. Յովս.

Ի Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Թէպէտ « ԲԱԶՄԱՎԷՊ » ի նախընթաց պրակի մէջ ծանուցուեցաւ թէ յաջորդ թիւը պիտի նուիրուի Հայկական Հանրապետութեան Խորհրդարանի Վսեմ. Նախագահ Պ. Աւետիս Ահարոնեանին ի պատիւ անոր վառացս այցելութեան. սակայն կը ցաւինք յայտնելու թէ մեզէն բոլորովին անկարելի պատճառներու համար, մեր մտադրութիւնը չկատարուեցաւ ներկայապէս: Յուսանք առանձին լոյս տեսնէ:

ԽՄԲ.